

wantij

april 2024 | nummer 152 | jaargang 41 | nr. 1

Unesco Global Geopark Schelde Delta

Leven met het water

zmf

Inhoud

3	Over de grenzen heen samenwerken
An Vervliet	16	Op een dijk ben je groot en klein tegelijk
Loes de Jong
4	Wat het Unesco Geopark voor Zeeland kan betekenen
Willem de Weert	19	Schone rivieren zijn onze levensaders
Leo Dalebout
7	Bedijkingen maakten polders kwetsbaar
Adrie de Kraker	22	Column
Guido Krijger
10	Wat verdronken dorpen ons vertellen
Nathalie de Visser	23	Berichten
Gabi Sinke
13	Geopark Schelde Delta gaat roerige tijden tegemoet
Maya van Kempen	24	Sluiterijd
Loes de Jong
14	'Ik schilder in woorden en schrijf in beelden'
Maya van Kempen		

Colofon

Het wantij is 'de draaiing of stilstand in het water, waar vloedstromen elkaar ontmoeten.' Wantij is een uitgave van Zmf. Het blad wordt naar de leden van Zmf verstuurd. Bijdragen kunnen in overleg met de eindredacteur worden ingediend. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun artikel. Plaatsing in dit blad hoeft niet te betekenen dat de vermelde meningen het inzicht van de redactie, het bureau of het bestuur van Zmf weergeven.

Redactie:

Leo Dalebout, Loes de Jong, Maya van Kempen, Peter Louwerse, Elles van der Klooster (secretariaat), Gabi Sinke en Willem de Weert (eindredactie). Met medewerking van Guido Krijger.

Redactiesecretariaat:

Zmf, Kousteensedijk 7, 4331 JE Middelburg
T. 0118 - 654 180 | E. wantij@zmf.nl

Fotografie:

Loes de Jong, tenzij anders vermeld.

Vormgeving en productie:

Nilsson Agency, Goes.

Voorpaginafoto:

Monument voor de Verdronken Dorpen op de Oost Zeedijk in Colijnsplaat. Kunstenaar Lydia Schouten.

Over de grenzen heen samenwerken

An Vervliet, gedeputeerde provincie Oost-Vlaanderen.

Kijk naar ons landschap! Het blijft verwonderen. Het blijft evolueren. Een landschap trekt zich niets aan van politieke grenzen. Een rivier maakt geen moedwillige bocht bij een landsgrens. Op die manier ligt Zeeland hand in hand met Vlaanderen en Noord-Brabant in het Unesco Global Geopark Schelde Delta. Ons prachtige landschap deelt dezelfde geologische ontstaansgeschiedenis, maar deelt ook dezelfde uitdagingen. En dat wordt sinds kort ook officieel erkend met een internationaal Unesco Geopark keurmerk.

Gedeputeerde An Vervliet. Foto: Provincie Oost-Vlaanderen.

Mondingsgebieden van rivieren vormen een van de meest vruchtbare leefgebieden in de wereld. En zijn daarom van oudsher steeds dichtbevolkt.

Delta's/estuaria zijn ook belangrijke kraamkamers voor vissen en foerageergebieden voor vogels. De dynamiek in de Zuidwestelijke delta, waar Zeeland onderdeel van is, is met de afsluitingen en afdammingen door de delta-werken sterk veranderd. Zo sterk zelfs, dat de ecosystemen in de afzonderlijke Deltawateren niet meer optimaal functioneren en de (water)conditie onder grote druk staat. Wij danken dan ook de

Zeeuwse natuur- en milieu-organisaties zoals Zmf en hun vrijwilligers voor hun eindeloze inzet voor het behoud van de natuurwaarden en het ecologisch functioneren van de Deltawateren!

De Schelde is als een blauwe draad door ons gebied. Ze werd op haar beurt bedwongen door de mens. Hiervoor moest de mens over de grenzen heen samenwerken. En dat doen we nog steeds. Op die manier leren we elkaar, Zeeland, Noord-Brabant en Vlaanderen, beter kennen en versterken we elkaar. Samen voor een mooi en duurzaam Unesco Global Geopark Schelde Delta!

Zmf is één van de partners in het Unesco Geopark Schelde Delta.

Wat het Unesco Geopark voor Zeeland kan betekenen

Willem de Weert, eindredacteur Wantij

Middelburg

Eind maart kreeg de Schelde Delta het predicaat 'Unesco Global Geopark'. Wat is een geopark? En wat kan dat voor Zeeland – en de natuur – betekenen? Projectleider Walter Jonkers legt uit.

Wat is een geopark?

'Een geopark is een speciaal aangewezen gebied waarin de geschiedenis van de aarde beleefd kan worden. In een geopark wordt het ontstaan van landschappen getoond, welke gesteenten (in ons geval zachte sedimenten) en grondstoffen in de ondergrond voorkomen en hoe geologie en bodems het betreffende landgebruik en het bestaan van de mensen beïnvloeden. Maar ook omgekeerd: hoe de mensen het landschap hebben beïnvloed. De Schelde Delta is na de Hondsrug in Drenthe, waar het verhaal van de IJstijden verteld wordt, het

tweede geopark in Nederland. In België ligt het Geopark Famenne-Ardenne, dat bekend is van de grotten van Han. Het Geopark Schelde Delta ligt zowel in Nederland als in België.'

Waarom is de Schelddelta als geopark aangewezen?

'Het betekent dat Unesco het mondingsgebied van de Schelde, dat strikt gesproken een estuarium is, geologisch, cultuurhistorisch en landschappelijk zó uniek vindt dat de regio opgenomen is in het wereldwijde netwerk dat 195 geoparken in 48 landen (eind 2023) omvat.'

Excursie Geopark op de schorren bij Sint-Annaland. Foto: Walter Jonkers.

#herecomestheflood is een project van kunstenaar Rem van den Bosch in kader van het Geopark Schelde Delta. De ladder geeft aan hoe hoog het water ter plekke kan komen. Stormvloedkering Oosterschelde.

Wat is er zo uniek?

'Het huidige landschap van Zeeland en directe omgeving is een verhaal van 50 miljoen jaar bodemdaling en opheffing, van sedimentatie en erosie, van klimaatverandering met stijging en daling van de zeespiegel. Nergens ter wereld is de wisselwerking tussen mens en water zo zichtbaar in het landschap als in de Vlaams-Nederlandse Schelde Delta. Een strijd van geven en nemen die het leven hier al eeuwen kenmerkt. De Ramp van 1953 bijvoorbeeld was geen losstaande gebeurtenis, maar één in een lange reeks van stormvloeden. Wat kunnen we leren van de 230 verdrinken dorpen in de Schelde Delta? Dat is één van de verhalen die in het geopark verteld worden. Ook bijzonder is dat het geopark grensoverschrijdend is en best groot in oppervlakte en aantal inwoners vergeleken met andere geoparken. Vijf provincies (Zeeland, Noord-Brabant, Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen) en meer dan 60 gemeentebesturen werken samen. Dat geldt ook voor 150 kennis- en onderzoeksinstituten zoals de Hogeschool Zeeland en

NIOZ, musea zoals het Watersnoodmuseum en Oosterscheldemuseum, en toeristische diensten. Een dergelijk omvangrijke publiek-private én internationale samenwerking is best bijzonder.' (Eén van de partners is ZMf)

Biedt een geopark bescherming aan natuur en milieu?

'Niet meer dan in de bestaande wetgeving zoals Natura 2000 of Aardkundig Erfgoed is vastgelegd. Er zijn geen nieuwe regels. Aan de aanwijzing tot geopark kunnen geen juridische rechten ontleend worden. Bij een ander keurmerk van Unesco, het Werelderfgoed, is dat wel het geval. Je kunt bijvoorbeeld niet zo maar naar gas boren in de Waddenzee. Dat kan op bezwaren van Unesco stuiten en je mogelijk de erkenning kosten. Het geopark is dus niet bedoeld om bijvoorbeeld de problematiek van PFAS in de Westerschelde op te lossen. Dat moet in andere verbanden gebeuren.'

Wat heb je dan aan de erkenning?

'Zie het als de toekenning van een Michelinster, als een waardering van en beloning voor de kwaliteit

van je landschap. Bij Michelinsterren gaat het niet alleen om het menu, de smaak van de gerechten, maar om de totale beleving van het restaurant. Ook de aankleding, de bediening, de uitrusting van de keuken telt mee. Bij een geopark draait het ook om meerdere facetten zoals beleving,

'Nergens ter wereld is de wisselwerking tussen mens en water zo zichtbaar in het landschap als in de Schelde Delta.'

www.scheldedelta.eu

Afbeelding: Het Geopark Schelde Delta omvat heel Zeeland en een deel van West-Brabant en Vlaanderen. In het Geopark liggen veertig plaatsen (geosites) waarin het verhaal van landschap en geologie verteld wordt.

bewustmaking, benutting en beheer. Je laat de mensen, de eigen inwoners en bezoekers, de schoonheid van het gebied zien. Je ontsluit de plekken waar je de geologie en het landschap het beste kunt beleven (zogenoemde geosites, zie kaartje). Je ontwikkelt routes, richt exposities in, biedt lezingen en excursies aan, geeft cursussen enzovoort, enzovoort.'

Dus het gaat vooral om educatie?
 'Unesco hecht heel veel belang aan de educatie, maar ook aan de lokale tradities en een 'holistische' aanpak van de geoparken. De aanwijzing als geopark is een stimulans voor onderzoek, natuur- en landschapsbeheer en duurzaam toerisme. Je hebt meer kans op (Europese) fondsen, dat is natuurlijk mooi meegenomen. Een paar voorbeelden: Het Zeeuws

Verhaallijnen Geopark

Om het publiek te informeren zijn voor het Geopark Schelde Delta zes verhaallijnen ontwikkeld:

- **Tussen oerland en mensenhand**
- **Leven met het water**
- **Bestaan en werken**
- **Poort naar de wereld**
- **Bestreden gebied**
- **Zilt en zoet**

Drs. Walter Jonkers

Geboren: Oldebroek, 1965
Functie: fysisch geograaf, Senior beleidsmedewerker bij Provincie Zeeland en Projectleider van het Geopark Schelde Delta.

Landschap heeft subsidie ontvangen voor het beleefbaar maken van de Kapelse en Yerseke Moer met een uitkijkpunt en routes die erheen leiden, en niet er dwars doorheen. Tholen krijgt geld om de Linie van de Eendracht, de oudste verdedigingslinie in ons land, weer in het landschap zichtbaar te maken.

Op de Oesterdam is een informatiepunt over de verdrinken stad Reimerwaal ingericht. Leven met het water is één van de verhaallijnen in het geopark.'

Trekt het geopark nog meer toeristen naar Zeeland? Het is hier al zo vol.

'Ook zonder de aanwijzing tot geopark wordt er de komende jaren een flinke groei van het toerisme verwacht. Een groot deel daarvan gaat naar de Zeeuwse kust omdat in het achterland te weinig aanbod is. Het geopark mikt op de recreanten die iets anders zoeken dan zon, zee en strand. Mensen die oog hebben voor het landschap en die geïnteresseerd zijn in natuur en erfgoed. De veertig geosites zijn bedoeld om de doelgroepen naar de juiste plek te leiden. Het gaat daarbij om de kwaliteit van het aanbod, niet zozeer de kwantiteit. De aanwijzing tot geopark vertelt dat je hier in een bijzonder landschap leeft, met een bewogen geschiedenis: het bewaren en duurzaam ontwikkelen waard.'

Kijk voor meer informatie op: www.scheldedelta.eu

Bedijkingen maakten polders kwetsbaar

Adrie de Kraker, historisch geograaf

Foto: Westerscheldedijk Baarland.

Zaamslag

In de loop der eeuwen zijn er in ons Delta-gebied verschillende stormvloed en overstromingen geweest, zowel vóór als na de bedijking van het gebied. De vroegste stormvloed leidde tot zeer hoogwater op het schor. Ze brachten de bewoners die op werven woonden nauwelijks in gevaar. Nog steeds wordt er op de Halligen (Noord-Duitsland) op deze wijze op terpen gewoond.

Door de bedijkingen is het zee-water hoger gaan oplopen en zijn de polders kwetsbaarder voor stormvloed geworden. Het gevolg was dat er vaker overstromingen voorkwamen. Als reactie daarop zijn de dijken verbeterd en vooral in de loop van de 19e eeuw verder uitgebreid met oeververdedigingswerken. Het is pas ná 1953 dat de dijkbouw ingrijpend werd aangepast en dijken tot deltagoogte werden opgetrokken, dat is ruim 10 meter boven NAP.

Dodelijk

Stormvloed doen zich vooral in de winter voor. Ze ontstaan door het samenvallen van stormen met een kracht van minstens Beaufort 8 (windsnelheden tussen 60 en 70 km/uur) met het springtij. Bij springtij is er een maximale aantrekkingskracht van zon en maan, die dan vrijwel op een lijn staan. Er is dan sprake van extra hoog water. Springtij komen twee dagen na volle of nieuwe

maan voor. Dit jaar vielen springtijden tussen 12 en 14 februari en tussen 12 en 14 maart. Stormvloed zijn natuurverschijnselen. Een essentieel probleem is het rampzalige karakter van dergelijke hoge vloed. Het meest ongunstige scenario voltrekt zich bij stormen met een kracht van Beaufort 9 tot 10 die tijdens de nacht en bij vrieskou plaatsvinden. Een nog dodelijker scenario is een tweede stormvloed kort na de eerste, zoals in 1552 plaatsvond. De bevolkingsdichtheid speelt ook een rol. Een grootschalige overstroming van een praktisch onbewoond gebied wordt minder als ramp beschouwd dan bijvoorbeeld de overstroming in 1953. Het rampzalige van een stormvloed hangt dus nauw samen met de impact op de bewoners van zo'n getroffen gebied.

Onderzoek

Elisabeth Gottschalk Gottschalk heeft tussen 1971 en 1977 onderzoek

‘Overstromingen zouden een straf van God zijn voor de zonden van de mensen.’

naar stormvloed in de Nederlanden gedaan. Haar doel was om aan de hand van de vele kronieken vast te stellen welke stormvloed er vanaf het ‘begin’ tot 1700 zijn geweest en tot welke overstromingen ze hebben geleid. Haar driedelig repertorium is nog altijd een standaardwerk. Jan Buisman heeft voor al zijn delen van ‘Duizend jaar weer, wind en

water in de Lage Landen’ dit nog wat aangevuld. Mijn onderzoek van dijkrekeningen en domeinrekeningen van kloosters heeft veel nieuwe gegevens opgeleverd, in het bijzonder voor de periode 1390 tot 1725. Vrijwel alle oude dijkrekeningen van polders op Goeree-Overflakkee, Zuid-Beveland, Tholen en Zeeuws-Vlaanderen, met enkele aanvullingen uit Noordwest-Brabant, zijn voor dit doel onderzocht. Dit bronnenmateriaal is vrij homogeen, stamt allemaal uit het Deltagebied en is afkomstig uit zowat dezelfde periode. De rekeningen geven een vrijwel identiek beeld van stormen en als gevolg daarvan de aangerichte schade.

Perioden van storm en rust

Dit heeft ertoe geleid dat er perioden worden onderscheiden van sterke stormactiviteit en perioden dat het aanzienlijk rustiger was. Het heeft er ook toe geleid dat is afgerekend met het idee dat stormvloed allemaal tegelijkertijd voorkwamen in een gebied dat zich uitstrekte van

Duinkerke tot aan Denemarken. Sommige stormvloed veroorzaakten grote rampen in Noord-Duitsland zoals de Kerstvloed 1717, andere sloegen juist in ons Deltagebied toe, zoals die van 1715. Voor ons Deltagebied zijn de stormvloed van 1404, 1421, 1424, 1530, 1570, 1582 en 1953 desastreus geweest. De rampzaligheid van dergelijke groot-schalige overstromingen wordt niet alleen door tijdstip en windkracht zelf bepaald, maar ook door veel andere factoren. Die zijn voor alle rampen in feite dezelfde: de staat van de dijken, de alertheid van de verantwoordelijken en van de bevolking, de beschikbaarheid van dijk materiaal, de beschikbaarheid van arbeiders en de bereidheid om gezamenlijk op te treden, etc.

Adequaat optreden

Waarom een gedeelte van Noord-Beveland in 1953 wel overstroomde en een ander deel niet, had te maken met adequaat optreden van de autoriteiten. Waarom in 1511 opnieuw een grootschalige overstroming in Hontenisse

plaatsvond, had te maken met onenigheid onder de grote ingelanden om de schade van 1509 afdoende te herstellen. Waarom in 1530 niet snel alle gaten konden worden gedicht, had te maken met schaarste aan materiaal en mankracht. Ook waren bepaalde ambachtsheren niet erg enthousiast om te herdijken. Kortom, veel menselijke factoren bepalen uiteindelijk of de schade door een stormvloed aangericht hersteld wordt, of juist niet.

Straf van God

De vraag hoe de tijdgenoten zo’n ramp verklaarden, kan niet eenduidig worden beantwoord. De traditie wil dat al deze ellende door God was bepaald. Het zou zelfs een straf van God zijn voor de zonden van de mensen. Maar nader onderzoek naar de omstandigheden waaronder de rampen plaatsvonden en naar de gevolgen, nuanceren dit beeld. Daarbij is het van belang eerst de bron kritisch te bekijken, want van wie komt het narratief? Wie had er belang bij een afdoende verklaring? Tegelijkertijd moeten de verantwoordelijken van bijvoorbeeld slecht dijkonderhoud of een te late reactie eens kritisch worden doorgelicht. ‘Het is de wil van God,’ kan ook een uitvlucht zijn om van schuld vrijgepleit te worden.

Militaire inundaties

Naast natuurlijke oorzaken waren er ook overstromingen met een militaire achtergrond. Vanaf Sluis tot Saeftinghe en verder langs Bergen op Zoom richting Grave, strekten zich inundatielinies uit. Deze vinden hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog. In oorlogssituaties konden dijken worden vernield en land onder water worden gezet om de vijand tegen

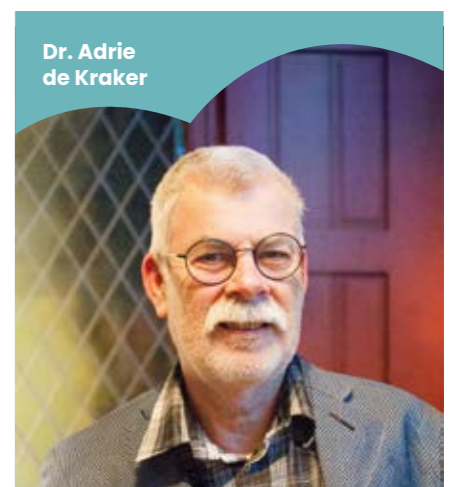

Schilderij van een dijkbreuk op Schouwen en Duiveland in de 18e eeuw. Stadhuismuseum Zierikzee. Beeldbank Zeeuws Archief. Inventaris BE-0501-0750.

te houden. Het is van belang om overstromingen die door stormvloed zijn veroorzaakt en overstromingen veroorzaakt tijdens oorlogstijd goed van elkaar te scheiden.

In de zestiende eeuw was de kans op een inundatie erg groot, namelijk een overstroming elke vijftien tot twintig jaar. In de volgende eeuwen was dit al teruggebracht tot hooguit één of twee per eeuw, hoewel de dijkbouw tot begin negentiende eeuw nauwelijks was veranderd.

Sinds 1953 is het risico dat we willen lopen, ingrijpend aangepast. We spreken nu over het risico van een overstroming eens per duizend jaar of nog meer. Uiteraard kan dit doel in het licht van de huidige zeespiegelstijging alleen worden gehaald met flinke aanpassingen aan onze kustverdediging. Op welke manier dan ook.

Dr. Adrie de Kraker

Dr. Adrie de Kraker is historisch geograaf en was werkzaam aan de Vrije Universiteit. Sinds 2015 heeft hij onderzoeksbureau ‘Landschapsontwikkeling en Cultuurhistorie De Kraker’ en richt zijn onderzoek zich op het Deltagebied.

Foto: Ad van Loon.

De oudste bewoners van Zeeland woonden, zonder bedijking, op het hoge deel van het schor. Reconstructie van het vroegere Wemeldinge, NIOZ Yerseke.

Informatiepunt over de verdronken stad Reimerwaal. Foto: Corné de Weert.

Wat verdronken dorpen ons vertellen

Nathalie de Visser, archeoloog

Grijpskerke

Een studie naar verdronken dorpen is er een naar het gedrag van mensen in een gebied dat eeuwenlang te maken heeft met natuurgeweld, met overleven en vooral met behouden wat je hebt. Wat kunnen we leren van de verdronken dorpen in het licht van de huidige zeespiegelstijging en bodemdaling?

Overal ter wereld vind je wel ergens verdronken nederzettingen, ook hier. Volgens de laatste telling liggen er binnen de grenzen van het Geopark Schelde Delta circa 230 verdronken dorpen, steden en gehuchten.

Veel onderzoek

Tussen 2009 en 2021 heeft veel wetenschappelijk archeologisch onderzoek plaatsgevonden waarbij nieuwe informatie en inzichten in de verdronken geschiedenis van Zeeland aan het licht kwamen. Soms vloeiden daar andere onderzoeksprojecten uit voort, zoals het project Leemten in Kennis bij Terneuzen. Daarbij liet de gemeente onderzoek uitvoeren naar de ligging en begrenzingen van een

aantal verdronken dorpen zoals Steelandt, Sint Janscapelle en Aendijcke. Laten we laatstgenoemd dorp als voorbeeld eens nader bekijken.

Afbeelding van het dorp Aendijck(e) op een kaart van Franchoy's Horenbault uit het jaar 1569. Achter de kerk is de vermoedelijke motte zichtbaar. Rijksarchief Gent.

In kaart gebracht

Al lange tijd was bekend dat er resten van Aendijcke waren. Ook op luchtfoto's uit 2011 zijn resten nog goed te zien. Deze tekenen zich af als sporen in het graan. Door deze sporen te plaatsen op een topografische kaart, is de ligging van de kerk af te lezen. De site is in het veld onderzocht door middel van Elektrisch Magnetische Inductie (EMI). Hierbij kunnen sporen tot vier meter diepte in kaart worden gebracht. Na dit onderzoek werden de sporen gecontroleerd door middel van boringen. Door gericht te boren naar afwijkingen in de bodem gecombineerd met wat uit het vooronderzoek bekend was, werd bijvoorbeeld de kerkhofmuur teruggevonden. Dankzij dit onderzoek is de bebouwing zoals aangegeven op de kaart van Horenbault uit 1569 teruggevonden (voor wat betreft de delen die onderzocht konden worden).

Definitie

Voor de inventarisatie in 2021 werd uitgegaan van de volgende definitie van verdronken dorpen:

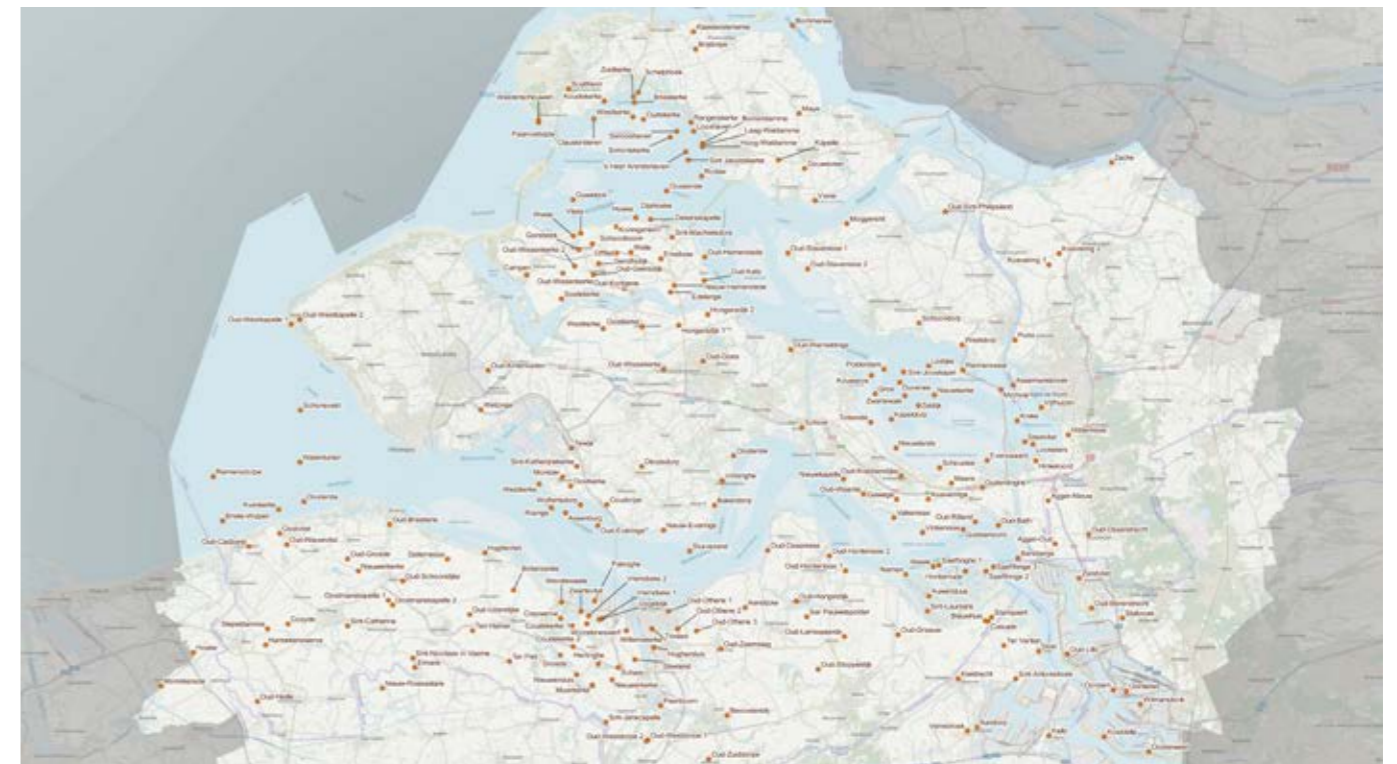
- *Verdronken*: door overstroming(en) teloor gegaan en/of verlaten wegens (aanhoudende) wateroverlast.
- *Dorp*: het betreft een kern of lintbebouwing. Het begrip houdt ook verdronken steden, bijvoorbeeld Reimerswaal, of gehuchten in.

Tijdens het onderzoek is zo goed mogelijk de exacte locatie van een verdronken dorp gelokaliseerd. Wat er nog van een dorp over is en hoeveel er nog van een dorp bekend is, verschilt. Soms is er uit archieven veel bekend over een verdronken plaats, maar is niet meer bekend waar die exact gelegen heeft. Ook het omgekeerde komt voor: we weten exact waar muren en

funderingen liggen, maar om welk verdronken dorp gaat het dan?

Volledig weggespoeld

Hoe de verdronken geschiedenis zich wel of niet laat zien, neemt ook diverse vormen aan. Sommige dorpen zijn volledig weggespoeld omdat ze bijvoorbeeld midden in de ingang van de huidige Westerschelde gesitueerd worden, zoals Waterdunen. De ligging ervan is slechts bij benadering aan te duiden op basis van literatuur en historische kaarten. Het is niet te verwachten dat we daar ooit nog resten van terug zullen vinden, ook al is er met de nieuwste technieken veel mogelijk.

Overzicht van de circa 230 verdronken dorpen. Kaart: Geopark Schelde Delta.

Plompe Toren, Burgh-Haamstede.

De Plompe Toren

Als er één locatie is waar onze fantasie niet nodig is, is het wel de Plompe Toren op Schouwen-Duiveland. Dit is een restant van de kerk van het verdronken dorp Koudekerke. Een deel van het dorp ligt er nog, maar een deel is ook weggespoeld zoals een groot deel van het Zuidland in het water is verdwenen. De toren is het enige nog zichtbare en tastbare overblijfsel dat we hebben van de verdronken dorpen in onze regio. Onder de vlag van het Geopark is in 2019 het Platform Verdronken Dorpen opgericht met de bedoeling deze door middel van onderzoek en presentatie opnieuw zichtbaar te maken.

Buitendijks gelegen

Een tweede categorie zijn dorpen die momenteel buitendijks liggen en buiten de geulen, waarvan resten teruggevonden zijn. Tolsende is daarvan een voorbeeld. Erosie door waterafslag is hier de grootste vijand. Maar ook fenomenen zoals exoten kunnen baksteenresten aantasten, zoals is gebleken bij het buitendijks gelegen Nieuwlande. Een derde categorie zijn dorpen die ooit verdronken zijn, maar waarvan het land later weer ingedijkt is. De resten ervan liggen dus onder een pakket klei en/of zand bewaard, zoals Polre bij Halsteren en Agger bij Woensdrecht in West-Brabant. De meeste verdronken dorpen liggen, wat je

misschien niet zou verwachten, binnendijks en niet buitendijks.

Geschiedenis of toekomst?

Valt er uit het onderzoek naar de verdronken dorpen nog meer te halen dan de ligging, de kennis over het hoe, wat, waar en waarom? Juist met de huidige klimaatsveranderingen is het goed om te weten hoe men vroeger met de bedreigingen is omgegaan. Wat kunnen we daarvan leren? Eeuwenlang leefden we op die plaatsen die het hoogst gelegen waren en die enige tijd in het jaar droog stonden. Een natuurlijk systeem zonder hoge dijken, waarin land opslibde, kreekruggen in het landschap ontstonden, maar ook rivieren

‘Dorpen gingen ten onder door een combinatie van natuurgeweld én menselijk handelen.’

zich ongestraft konden verleggen. Het was een plek die dunbevolkt was tot de periode van de grote ontginningen door de Vlaamse abdijen aanbrak.

Combinatie

We moeten het verdronken dorp gaan zien als een langzaam proces van verdwijnen waaraan meerdere factoren samenwerkten. Dit is vaak een combinatie van natuurgeweld (stormvloeden, wateroverlast) én menselijk handelen (oorlogen, militaire inundaties, slecht onderhoud aan dijken, sluisen en dammen, veenwinning, geld- en machtskwesties).

Voor meer informatie: scheldedelta.eu/nl/verdronken-dorpen

Dr. Nathalie de Visser

Dr. Nathalie de Visser studeerde Management Toerisme in Brugge en Archeologie aan de Universiteit Gent. Tot 2022 was zij Provinciaal Archeoloog en daarna Projectleider Landschapspark Zwin en Groot-Saefinghe. Verder is zij directeur en senior adviseur erfgoed bij Edufact Advies in Erfgoed.

Foto: Ad van Loon.

inspiratie

Geopark Schelde Delta gaat roerige tijden tegemoet

Maya van Kempen, lid van de Wantijredactie

Het Geopark Schelde Delta herbergt een schat aan erfgoed. Hoe gaan we daarmee om in tijden van klimaatverandering? Kunsthistoricus en hoogleraar Thijs Weststeijn schreef er een inspirerend boek over: De toekomst van het verleden.

Eén van de vele voorbeelden van immaterieel erfgoed is straô, het ritueel van de Zeeuwse trekpaarden. Versierd met lentebloemen galopperen ze de branding tegemoet om zich te ‘reinigen’. Maar blijft de branding voor de kust wel bestaan gezien de plannen om de zee te temmen? Raken de oude verhalen overschreven, net als bij een palimpsest? Dat is een stuk perkament waarop men een

nieuw verhaal schreef, het oude werd eraf geschraapt. Soms schemerde nog wat door.

Sterft de Delta?

Kenmerk van het geopark is de dynamiek in het estuarium waarin eb en vloed zich doen gelden. De Deltawerken maakten dat de ingesnoerde versie van de wateren qua veiligheid stabiel is, maar te weinig dynamisch voor een florerend ecologisch systeem. De stijgende zeespiegel stelt het mondingsgebied van de Schelde voor grote opgaven. Verdwijnt de zo kenmerkende dynamiek? Sterft de Delta als ze door een dam wordt afgesneden van de zee? Of geven we liever land prijs, verhuizen we oostwaarts, mogelijk zelfs de grens over?

Drie strategieën

Voor de omgang met erfgoed en klimaatcrisis beschrijft Weststeijn drie strategieën: transformeren, digitaliseren en reconstrueren. Met reconstrueren hebben we o.a. door de Ramp van 1953, veel ervaring opgedaan. Interessant van transformeren

is dat erfgoed een eigen ‘stem’ kan hebben. Over de stem en rechten van de Westerschelde en de Noordzee wordt al serieus nagedacht.

Erkend wordt dat de delta of rivier een eigen biografie heeft. Zo bezien zijn velerlei waarden ter afweging in het geding. Bijvoorbeeld waarden van natuurlijke, historische, esthetische, spirituele, ecologische, authentieke, visuele aard of van zeldzaamheid.

Het Geopark is digitaal te bezoeken op www.scheldedelta.eu. Een virtual geopark experience is niet denkbeeldig. Volgens Weststeijn is ‘migratie van de reële wereld naar de digitale wereld een moeilijk te negeren culturele tendens, die zich niet beperkt tot wetenschappers en gamers.’ Vooral nog lijkt fysiek aanwezig zijn in het geopark onvervangbaar.

Voor meer informatie: **Thijs Weststeijn. De toekomst van het verleden. Erfgoed en klimaat. Uitgeverij Prometheus (2023, 240 blz.).**

jorien brugmans, dichter en beeldend kunstenaar

‘Ik schilder in woorden en schrijf in beelden’

Maya van Kempen, lid van de Wantijredactie

Terneuzen

In het atelier van jorien brugmans komen we ogen tekort. Kleurige schilderijen staan tegen de wand. Prikborden met daarop krantenartikelen en foto's van haar werk, affiches van groepstentoonstellingen. Opengeslagen schetsboeken en dichtbundels liggen alvast op tafel. N.B. jorien brugmans gebruikt geen hoofdletters in haar gedichten en schrijft haar naam ook altijd zonder hoofdletters.

Weg van water

brugmans: 'Water beweegt mij als dichter en schilder. Ik word van binnen geraakt door de glinstering, spiegeling, kleurwisselingen, woeligheid. En vooral: water stroomt! Ik ben weg van water. Mijn gedichten ontstaan in rust, dikwijls in retraite, in een klooster. Eerst komen losse woorden. Die moeten in een verband worden gebracht, dat gebeurt, of niet. Afwachten. Net als water gaan mijn gedichten stromen, zoals alles stroomt. Panta Rhei.'

Oer-gedicht

'Bij culturele evenementen merk ik als ik gedichten voordraag: het komt over! Mensen vertellen me dat ze ontroerd waren. In mijn tienerjaren ben ik zelf aangestoken door het gedicht Eb van Vasalis. Dat gaat over water en tijd. Alles klopt daarin, het is mijn oer-gedicht. De beeldtaal in mijn gedichten komt voort uit de kracht van stilte en de helderheid die in Zeeland nog te vinden is.'

Ode aan de Schelde

'Ik ben altijd aan het tekenen. Deze op locatie gemaakte schetsen en aquarellen zijn voorstudies van de serie 'Scaldis': een ode aan de Schelde. Ja, ik hou van de Schelde! Over die varende torenflats op de Westerschelde zijn mijn gevoelens ambivalent. Hetzelfde geldt voor de Nieuwe Sluis in Terneuzen. Ik bewonder de afmetingen, het technische vernuft, de precisie. Tegelijk ben ik kritisch over de lading, ook in mijn gedicht prosperité in het foto- en poeziëboek 'op de dijk' (2020). Johan Klein maakte de krachtig protest in beelden tegen het teruggeven van land aan het water. Ik sta er wat anders in.'

prosperité

wie wél vaart op de wijde stroom
– op naar de grote stad –
die weet de weelde rechts:
slikken en schorren als
aangezet kant, onbetreden
land dat schreeuwt om nat.
wat was, was armelijk terrein. Te
klein voor jaarlijks rendement,
te min voor de bazen van de haven.
zij lieten zich een rijke diepte graven
om zich te kunnen laven aan de
juwelen van de tijd.

hun blokkendozen
deinen op de golven van de stroom,
tot aan de rand gevuld met wat
de mens niet missen kan, niet
missen wil. en de baron? die staat
niet stil bij dit vervloekte
tafereel.

jorien brugmans

Geboren in Roosendaal, 1949.
Woont en werkt in Terneuzen.
Dichtbundels: kleine leegte (2006), grenzen (2009), over vloed (2011), op de dijk (2020) met fotograaf Johan Klein.
Werkt in acryl, gouache, hoogdruk.
Werk te zien in Kunstuitleen Terneuzen, Goes en CBK Middelburg.
Lid van Collectief Vier en Dijken van Wijven.
Expositie: 'Sporen...in het landschap. Met Collectief Vier. Van 5 april t/m 1 oktober 2024. Museum Het Warenhuis, Axel.

Voor meer informatie:
www.jorienbrugmans.nl

Op een dijk ben je groot en klein tegelijk

Loes de Jong, lid van de Wantijredactie

Middelburg

Dijken als verhalenvertellers: over het verleden en ook over de toekomst. Het Geopark Schelde Delta zit er letterlijk vol mee. Een rondgang over de verhaallijn 'Leven met het water' levert verrassingen op. Kijken, lezen en begrijpen. En dijken bieden ons ook een blik op een mogelijke toekomst.

Wandelaars langs de Oosterschelde.

Dijken zijn er in alle soorten en maten: van duidelijke scheidingen tussen water en land tot dwarsdijken, wakers, slapers en dromers. In alle gevallen zijn dijken zichtbare lijnen in het landschap. Op de dijken liggen de wegen die de wandelaar, fietser of automobilist telkens nieuwe doorkijkjes bieden. Dat dijken markant zijn in een polder weet iedereen. 'Op een dijk ben je groot en klein tegelijk,' schreef Aafke Steenhuis. 'Een dijk is een grens niet alleen tussen water en land, zout en zoet, maar ook tussen hemel en aarde.' (Bloedkoralen van de Oosterschelde, Middelburg 2010)

Meer dan een scheidslijn
De functie van een dijk is echter meer dan een scheidslijn: de inrichting en het gebruik van land volgt de dijk. Een dijk boezemt

ontzag in, markeert met machtige bomenrijen of oude knotwilgen. De dijk maakt van lage polders een coulisselandschap: na iedere dijk een volgende dijk. Wegen lopen dood op de dijk. En soms knelt de dijk. Zo ligt de Plompe Toren, het restant van de kerk van het verdronken dorp Koudekerke op Schouwen, aan de binnenzijde half in de dijk. Een gedurfd plan om de toren buitendijks te zetten door de nieuwe dijk erachter te leggen heeft het niet gehaald door te hoge kosten.

Muralt
Een landschap doorsneden met dijken, met heggen en wallen als punten, komma's en uitroeptekens, laat zich voor de (geoefende) kijker lezen als een geschiedenisboek. Zo zijn er boemdijken, bloemdijken, grensdijken en

weeldijken. Verweerde muraltmuren op oude zeedijken zijn de innovatieve toepassing van het nieuwe bouwmaterial, beton, begin 1900. De naam van Jonkheer de Muralt is er voorgoed mee verbonden. Nu zijn de muurtjes erfgoed en waar mogelijk behouden gebleven bij de laatste ronde van dijkversterking begin deze eeuw.

Dijken die dragen

Een dijk kan nog meer zijn. Moderne dijken bieden meer mogelijkheden voor gebruik. Op de boulevards van Rotterdam, Vlissingen, Breskens en Knokke kun je erop wonen. Kanttekening: de onderste woonlaag moet dan wel zó gebouwd worden dat die in de toekomst kan dienen als onderdeel van een hogere dijk (als stijgende waterstanden op zee dat noodzakelijk maken). De vier-

winden uitkijkposten op nieuwe dijken bieden een prachtige blik over binnendijks en buitendijks gebied en bieden beschutting voor het spotten van vogels en schepen. In 'Dijken van Wijven' zijn dijken het object van onderzoek door vrouwelijke kunstenaars. Landschapskunst in de Wilhelminapolder verwijst naar het niveau van de zee erbuiten en houdt een spiegel voor.

Meebewegen, beschermen of zeewaarts

Dijken zijn er al sinds de vroege middeleeuwen. Na de watersnoodramp werden de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden met dammen met elkaar verbonden. We weten dat de getijdenatuur hiervoor een hoge prijs heeft betaald, maar het heeft ook nieuwe natuur opgeleverd. Over de balans

'Loop je over een dijk dan stap je in een verhaal.'

verschillen de meningen. De klimaatverandering en het stijgen van de zeespiegel zorgen voor nieuwe uitdagingen. Dit jaar verscheen een rapport van de deltacommissaris met drie mogelijke denkrichtingen: meebewegen, beschermen, of zeewaarts.

Beschermen is zo lang mogelijk doorgaan op bestaande voet. De dijken worden steeds hoger en breder, polders steeds dieper. Nadeel is dat de Rijn en Maas op termijn mogelijk moeten worden afgedamd. Dat heeft grote gevolgen voor de natuur en er zijn

Ontwerp Plompe Toren buitendijks. Rietveld Landscape (2010).

Muralmuren. Sint-Maartensdijk Tholen.

ZMf podcasts 2024: Zeeuwse Zichtlijnen

Schone rivieren zijn onze levensaders

Leo Dalebout, lid van de Wantijredactie

Tholen en Sint Philipsland

De Zeeuwse natuur is kwetsbaar en wordt langs veel kanten zwaar beproefd en bedreigd. Toch zal ze, als we haar de kansen geven die ze verdient, terugveren en zich herstellen. Hoe we die kansen groter maken, daarover gaat Zeeuwse Zichtlijnen.

In de podcasts van 2024 worden vooruitstrevende visies op schone rivieren en wateren gedeeld door Li An Phoa, Marc Argeloo en Jan van de Venis. Ze vallen in de categorie frisdenkers, deskundigen en ver-vooruit-kijkers.

Waarom zijn schone rivieren belangrijk?

Phoa: 'Rivieren zijn onze levensaders, het zoete water verspreidt en verbindt naar alle wezens en alle landschappen die dat nodig hebben. Die levensaders zijn vaak ook de plekken waar onze samenlevingen gelegen zijn. Dit is niet voor niets, de rivieren zetten gronden af waarop al ons eten

kon groeien, het zijn de verrijkende plekken die ons leven geven. Die moeten dus ook gezond blijven. Bedank het water voor je het gebruikt, voel je nederigheid want zonder jou ben ik er niet.'

Schone rivieren, hoe beleven jullie die?

Argeloo: 'Dan ben ik geneigd er in te springen, ik wil vissen zien, ik wil door het water kijken, ik wil wieren of waterplanten aan mijn voeten voelen. Dat betekent de schoonheid van water voor mij, dat ik zonder na te denken, mag dit wel, kan dit wel, je dit water kunt drinken of erin kan zwemmen.'

Van de Venis: 'Ik denk dan vooral is die rivier wel schoon of was die maar schoon. Dat is tegenwoordig wat je denkt, dertig, veertig jaar geleden had je gedacht, ja lekker, ik spring erin, ik zwem, misschien kan ik het water wel drinken.'

Phoa: 'Rivieren verbinden van bron naar monding allerlei levens. Die levens vormen eigenlijk een rivierenfamilie, water is hun bloedband. Als mensen de drinkbare rivier gebruiken als kompas, om hun keuzes af te stemmen, is dat een bindmiddel. Als je het gedachtengoed van de rivierenfamilie loslaat op de Westerschelde, die we delen met

steeds zwaardere gemalen nodig om te voorkomen dat Nederland volloopt met regen- en rivierwater. Bij zeewaarts wordt gedacht aan een reusachtige dam en aan een randmeer voor de kust. Daar monden de rivieren dan in uit voordat ze naar zee stromen. Eerst op eigen kracht, maar op termijn met enorme gemalen. Dat heeft grote gevolgen voor de Zeeuwse kust. Domburg ligt niet langer aan zee, maar aan een groot meer. Wateren verzoeten. Het laatste scenario heet meebewegen. 'Denk aan verhoogd of drijvend wonen, zouttolerante landbouw en verschuiving van investeringen naar het hoge deel van Nederland,' staat in het rapport. Laag-Nederland wordt deels opgegeven.

Voor meer informatie:
www.deltaprogramma.nl
www.deltaexpertise.nl

Perkoenpaaltjes op dijkbeschoeiing. Benedensas Dinteloord.

Jan van de Venis (links), advocaat, komt op voor de rechten van de mens en van de natuur ('legal influencer'). Foto: Lindy Hulbrechtse.

de Fransen en Belgen, moeten we het hart van die familie weer laten aanwakkeren. Ik heb hoop voor de Zeeuwse wateren. Zorg dat het water in het hart leeft van boeren, bestuurders, kinderen, ambtenaren, industriëlen, dan volgt de reis van het hart naar het hoofd.'

Helpt het om een rivier zelf rechten te geven?

Van de Venis: 'Als ik zelf de Westerschelde was, zou ik denken: al die dijken, fabrieken, vissers, zeeschepen, waar ben ik eigenlijk in het geheel? Ik zou er wat van vinden als Westerschelde, dat ik al die rommel over me heen kreeg, dat je als bruinvis tegen de PFAS-muur van 3M aanzwemt, wat doet dat met me? De belangen van de rivier, het hele ecosysteem zijn we

vergeten. We moeten, vind ik, aan de Westerschelde zelf rechten geven. Rechten voor natuur werken vooral in gebieden waar mensen erg met hun natuur verbonden zijn, veelal erbij in de buurt wonen. Deze mensen zouden samen met een wetenschappelijke raad en een bewonersraad, waarin mensen zitten zonder belang bij het gebied, in een natuurrechtspersoon zitting moeten nemen. Doel van die rechtspersoon is het beschermen van de natuur en het leven wat daar is, in harmonie met elkaar en met de mens. Rechten die je aan de Westerschelde zou moeten toekennen, zijn bijvoorbeeld het recht op leven, om te bestaan, recht op natuurbehoud, natuurherstel en regeneratie. Zo werken we toe naar een

'Zonder schone rivieren en schoon water is er geen toekomst.'

systeem dat in de toekomst weer in balans is. Zonder schone rivieren en schoon water is er geen toekomst. Hoe is het toch mogelijk dat microplastics, PFAS en pesticiden zijn genormaliseerd? Vernieuwingen in het recht kunnen hoop geven. Zie het als een juridische taart die we moeten aansnijden.'

Marc Argeloo
natuurhistoricus, ecooloog en schrijver.

Li An Phoa
ecoloog en filosoof die strijdt voor drinkbare rivieren.

Zeeuwse zichtlijnen

Luister de Podcast in je favoriete podcast app.

QR code for Spotify

Luister via **Spotify**

QR code for Apple Podcast

Luister via **Apple Podcast**

Pleidooi voor terugkeer Zeeuws zoutmoeras

Het Rammegors ligt bij Sint Philipsland. Door de aanleg van de Slaakdam werd het gebied afgesneden van de Oosterschelde. De toegang van de vloed was weg, het zoete water duwde het zoute nog verder terug. Zeeuwse zoutmoerassen, qua importantie vergelijkbaar met koraalriffen, verdwenen. Rapporten spraken van grote en onherstelbare gevolgen voor natuur, natuur die zelfs van de aardbodem zou verdwijnen, maar ze verdwenen in een Haagse la. Het veiligheidsbesef ging destijds boven natuurbesef. Nu is er gelukkig meer aandacht voor natuurwaarden. Het Rammegors werd opnieuw verbonden met de Oosterschelde. Het zoute water keerde terug.

Argeloo: 'Er moeten nog twintig Rammegorsen bij komen wat mij betreft. De wortels van de Zeeuwen liggen in het zoutmoeras. Het Rammegors is voor de leek misschien een modderbad, voor de natuur is het een paradijs. We geven terug aan de natuur wat we afgepakt hebben, wieren, ongewerveld leven, getij, vogels die voedsel zoeken, we doen hier een stap terug in de tijd. Deze 45 hectare was in het Zeeland van vroeger 45.000 hectare! Wat zou het mooi zijn als verdwenen vissoorten die op de Noordzee liggen wachten, weer naar Zeeland terug kunnen keren. Durf te dromen met de historie in je rug.'

Foto's: Lindy Huibregtse.

column

Vogelvrij of zo vrij als een vogel?

Guido Krijger, columnist en buitenmens

Foto: Ellen Schoenmakers.

Wanneer een gebied de status krijgt van een park, of het nu een Nationaal Park of een Unesco Geopark is, bekruipt mij een dubbel gevoel. Ik was altijd blij met dergelijk nieuws, maar steeds meer besef ik dat er iets niet klopt.

Bij het toewijzen van de status 'natuurpark' wordt onbewust en impliciet onderscheid gemaakt. Impliciet zeg je namelijk ook dat het gebied buiten de grenzen van het

park geen bescherming en dus geen bijzondere status heeft. Met andere woorden: daar kunnen we lekker onze gang gaan. En helaas is 'onze' gang gaan veelal economisch en antropocentrisch gekleurd. Onbeschermde daarmee een soort vogelvrij. Ik begrijp wel waarom ik niet word gevraagd om Minister van Natuur en Milieu (of hoe zal het gaan heten in ons nieuwe kabinet?) te worden. Ik zou namelijk de neiging hebben heel Nederland tot beschermd gebied te maken. Maar die neiging houdt de 'oude' wereld in stand. In de 'nieuwe' wereld, ook wel bekend als onze toekomst en die van onderaf aan het ontstaan is, hoeven we niet meer te beschermen. Natuur hoeft niet beschermd te worden als we

ons wereld- en zelfbeeld anders kleuren. Als we in onze diepste zelf beseffen dat we samen (planten, dieren, mensen enzoverder enzovoorts) één zijn, van elkaar afhankelijk zijn én elkaar versterken... dan kunnen we heerlijk onze gang gaan en dan zijn we zo vrij als een vogel. Leven vanuit het besef dat we hier op aarde zijn om er samen iets moois van te maken, in plaats van het nationaal bruto product te verhogen. En mocht ik onverhoopt toch gevraagd worden om minister te worden, dan zal ik direct een voorstel doen om alle departementen onder het Ministerie van de Aarde te plaatsen én de natuur als premier aanstellen.

Berichten van zmf

ZMf zoekt een

VOORZITTER ALGEMEEN BESTUUR

Word de nieuwe voorzitter van het algemeen bestuur van ZMf. Bouw mee aan een mooi, groen en duurzaam Zeeland.

ZMf, de organisatie die werkt voor natuur, milieu en duurzaamheid in Zeeland, zoekt een ervaren bestuursvoorzitter. Wil jij met het bestuur en het team van ZMf opkomen voor de unieke Zeeuwse natuur? Je hard maken voor een gezonde leefomgeving? En helpen een groeiende positieve 'groene' impact te hebben op onze provincie? Grijp dan je kans en pak deze sleutelrol!

 Kijk op www.zmf.nl

ZEEUWSE NATUUR- EN KLIMAATMARS!

LAAT JE HOREN!
25 MEI 2024
MIDDELBURG

advertorial

We komen ook op plekken zonder postcode.

Een mooi en duurzaam Nederland voor iedereen! Dat is waar de Natuur en Milieufederaties zich voor inzetten. Bijvoorbeeld met Plan Boom. Door 10 miljoen bomen in heel Nederland te planten, werken de Natuur en Milieufederaties samen met vrijwilligers en partners aan het verkleinen van de CO-2 uitstoot en maken we onze leefomgeving mooier, groener en gezonder.

 Speel bewust

De Natuur en Milieufederaties ontvangen sinds 1996 een bijdrage van € 56,1 miljoen. Deelnemers van de Postcode Loterij: bedankt! Dankzij u kunnen wij de Natuur en Milieufederaties en meer dan 100 andere organisaties financieel ondersteunen. En dankzij u heeft de Postcode Loterij sinds 1989 al ruim € 6,2 miljard aan goede doelen geschonken. **Samen voor een betere wereld: postcodeloterij.nl**

Dankzij u.

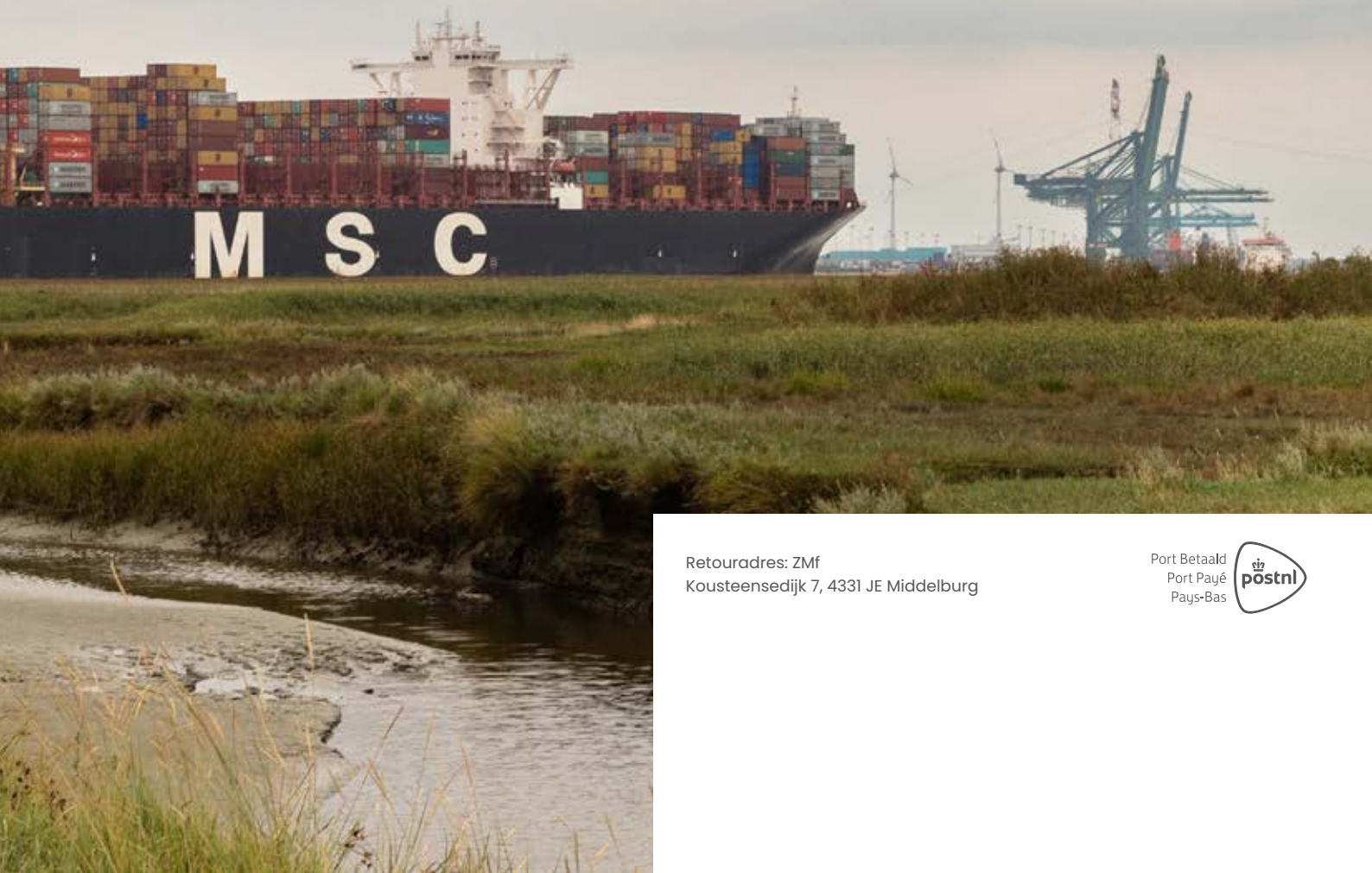

Sluiterijd

mijn oogverblindende rivier

hoog boven mij
en voor mij, weerspiegeld
in haar eigen zout
bekneld geraakt in oevers van beton
met hier en daar, als bakens
in de tijd, de havens van een
zonverlichte overzij

 jorien brugmans

Retouradres: ZMf
Kousteensedijk 7, 4331 JE Middelburg

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

